

POST-TRUTH ÇAĞINDA GERÇEKLiĞİN SOSYAL İNŞASINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

A SOCIOLOGICAL OVERVIEW OF THE SOCIAL CONSTRUCTION OF REALITY IN THE POST-TRUTH ERA

Nuriye ÇELİK¹

Öz

Post-truth, Oxford Sözlüğü tarafından 2016 yılında yılın kelimesi olarak ilan edilmiştir. Böylece daha fazla görünürlük kazanan post-truth kavramı pek çok akademik çalışmaya konu edilmiştir. Bu kavram hakikat ötesi anlamıyla iletişim çalışmalarında kendine yer bulmuş olup, ayrıca popülist siyasi söylemlerde kullanılması bakımından siyaset alanına, gerçeğin önemsizleşmesi bakımından da felsefe ve sosyoloji tartışmalarına dahil olmuştur.

Bu çalışma, postmodern çağda anlamını yitiren pek çok kavram gibi, gerçeğin de postmodernizmin bir ürünü olan post-truth çağında nasıl üretilen ve inşa edilen bir algıya dönüştüğünü sorgulamayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken gerçeğin üretiminde bireyin toplum içerisindeki konumunun sosyolojik olarak nasıl değiştiğine bakmak gerekmektedir. Çünkü bireyin gerçeği anlamlandırma şekli ile ona ulaşma sebebi toplumsal koşulların ürünüdür. Bu iddia sosyolojik açıklamaların yanı sıra sosyal inşacılık kuramından da faydalanılarak açıklanmaktadır. Post-truth tek başına aniden gerçeğin ve doğru bilginin değer kaybetmesi değil, postmodern sürecin yarattığı bireyin akıl ile duyguları arasındaki mücadelesinin bir sonucudur. Kavramla mücadeleye girişmeden önce, onun sosyolojik etkilerini de tartışmak gerektiğini ve bu çalışmanın bu tartışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Post-truth, postmodernizm, sosyal inşacılık, gerçeklik.

Abstract

Post-truth, after the Oxford Dictionary was announced as the word of the year in 2016, has gained a lot of visibility and it has been researched in a lot of academic work after that announcement. This concept is related to communication studies through beyond the truth, and politics in terms of its use in populist political discourses and philosophy and sociology in terms of the insignificance of truth.

This study aims to question that how reality transformed into a perception which produced and built in the age of post-truth, as a product of postmodernism, like many concepts that have lost their meaning in the postmodern era. In doing so, in the production of reality, we look at how it has changed the individual's position in society. The way the individual makes sense of reality and the reason for reaching it is the result of the social conditions in which they live. This claim is explained by using social constructivism theory, in addition to sociological explanations. Post-truth is not just a situation that is suddenly losing reality and correct information, but it is a result of the struggle between the mind and emotions of the individual created by the postmodern process. Before fighting against that concept, the conditions of its sociological emergence should be discussed.

Keywords: Post-truth, postmodernism, social constructionism, reality.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
nuriyeseinelcelik@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6368-1956

1. GİRİŞ

İçinde yaşadığımız toplumsal dönem biçimin, anlamın, gerçekliğin ve doğrunun hakkında en fazla düşündüğümüz, sorguladığımız dönemdir (Teubert 2010). Bunun pek çok sebebi olabilir. Sosyolojik olarak anlamın içeriği ve üretimi bakımından gerek postmodern çağın etkisiyle gerekse de iletişim teknolojilerinin yarattığı sanallık düzeyiyle bağlantılı olarak anlam süreçleri evirilmektedir. Bu değişim içerisinde karşımıza çıkan yeni bir kavram da *post-truth*² kavramıdır.

Oxford Sözlüğü tarafından 2016 yılında yılın kelimesi olarak duyurulan “*post-truth*” (Mcintyre 2018:1); hem demokrasi ve medya tartışmaları hem de gerçeklik ve sosyal inşacılık kavramları ile birlikte tartışılmaktadır (Davies 2016; Corner 2017; Russell 2017; Cooke 2017; Waisbord 2018; Loseke 2018). Çünkü öncelikle gerçekliğin, doğruluğun üzerinden başlayan tartışmalar, ardından doğruyu kimin söylediği, nesnel gerçekliğin önemi gibi kavramları sorgulamayı zorunlu kılmıştır. Özellikle doğrunun ve gerçekliğin birey tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve inşa edildiği sosyolojinin önemli bir çalışma alanıdır. Bireyin bu anlam inşasında toplum karşısındaki konumu, onun anlamlandırma sürecinde en önemli belirleyicisidir. Bu önemin altında yatan neden, toplumun ilgili döneminde herhangi bir dini eğilim baskınsa gerçekliğin bu söylemin etrafında oluşturulacağı; eğer toplumda belirli bir siyasi eğilim baskınsa bu ideolojinin gerçekleri göstereceği gibi, gerçeğin üretiminde ilgili dönemin koşullarının etkili olmasıdır. Öte yandan bireyin toplum içerisindeki rolü edilgen ise, bu türden eğilimlerin etkisi başka türlü, bireyciliğin yüksek olduğu bir toplumda başka türlü olacaktır. Dolayısıyla bireyin toplum karşısındaki konumu ve toplumla olan ilişkisi, bireyin gerçekliği inşa etme sürecinde önemli bir etkidir. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde birey ve toplum ilişkisinin sosyolojideki karşılığına yer verilmiş, kurucu düşünürler üzerinden genel bir eğilim çerçevesi çizilmiştir. Ardından bireyin gerçekliğe dair inşa sürecine değinilecektir. Tarihi ve kültürel niteliği bulunan bu süreç, sosyal inşacılığın teorik çerçevesini çizilmesi ile devam etmekte, post-truth kavramı ile sosyal inşacılık arasındaki ilişki sorgulanmaktadır. Bu çalışma post-truth kavramının sorgulanma biçimlerinden yalnızca bir yönüne işaret etmekte, günümüz gerçekliğinin ve hakikatinin yeniden tanımlanmasına dair soru işaretleri ortaya atmayı hedeflemektedir. Böylesi kavramsal bir tartışmanın tüm tarafları içerecek hacme sahip olması mümkün olmamakla birlikte, sosyolojik bir bakışla bireyin gerçeklik algısını tartışmaya açmanın gerekli ve önemli bir adım olduğu düşünülmektedir.

2. SOSYOLOJİDE TOPLUM İLE BİREY İLİŞKİSİ: KLASİKLER, MODERNLER VE POSTMODERNLER

Post-truth yalnız iletişim alanında değil sosyoloji için de incelenmesi gereken bir kavramdır. Çünkü bireyin toplumla kurduğu bağ üzerinden postmodernizmle birlikte ortaya çıkmış, bireyin kendini temsili ile kurduğu bağ üzerinden de politikaya girmiştir. Sosyolojide birey-toplum arasındaki ilişkilerin zaman içerisinde nasıl değiştiği bu nedenle önem arz etmektedir.

Aristoteles'e göre birey, doğası gereği politik hayvan veya şehirlerde yaşayan bir sosyal hayvan olarak nitelenmelidir ve filozof bu iddiasını “Nikomakhos'a Etik” çalışmasında açıklayarak etik anlayışına siyaset ve toplumsal bir nitelik kazandırmaktadır (Kraut ve Skultety 2005,65). Yaşadığı polis kentlerde aristokrat, halk, yabancı ve kölelerden oluşan bir kastlaşmanın olduğu Aristoteles, kurguladığı toplum tahayyülünde, insanların “belirli özelliklerle dünyaya geldiği ve eğitimle değiştirilebileceği” konusunda Platon ile aynı görüşte olup; yöneten ile yönetilen ayrımının meşrulaştırılmasına katkı sağlamış, “gereken şeyleri

² *Post-truth* kavramına ilişkin yapılan birkaç tanımın içinde, hakikatin önemsizleşmesi (Alpay,2020:16) anlamı ima edilerek bu çalışmada kullanılmış olup, Türkçe akademik yazında yer yer kullanıldığı gibi, kavramın orijinal haliyle çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir.

zekâsıyla önceden görebilen bir kimse, doğaca yönetici ve efendidir, oysa beden gücüyle bunları yapabilen bir kimse doğaca köledir, yönetilenlerden biridir” diyerek toplumsal katmanlaşmayı açıklamıştır(Senemoğlu 2016). Aristoteles “zenginlik, doğuştan kazanılan asillik, bireysel kabiliyet ve özgür olup olmama açısından, kısaca sosyal statü bağlamında bir eşitsizliğin ortaya çıkabileceğini, bunun da bir eşitsizlik değil aslında eşitlik olduğu tespitinde” bulunmuş, mutlak eşitliğin adaletsizlik ve eşitsizlik olduğunu iddia etmiştir (Topakkaya 2008,38).

Hobbes, Leviathan’da toplum yasasının uygulayıcısı olarak devleti göstererek, “her uyruk için, sözle, yazıyla veya iradenin bir başka yeterli işaretiyle, doğru ve yanlışın ayırt edilmesi için, yani neyin kurala aykırı olup neyin olmadığı ayırt edilmesi için kullanılmak üzere, devletin uyruklarına emrettiği kurallar” ifadesini kullanmıştır (2007,189). Böylece yasa koyucunun kendisinin tabi olmadığı ama egemenliği altındakileri düzenleyen kurallar, egemen gücün rızasından kaynaklanmış olur. Hobbes “davranışın ne olması gerektiği hakkında bir ideal” tasviri yapmayarak, yalnızca “toplumsal hayatın nihai koşullarını” incelemiştir; “insanların birçok tutku tarafından yönlendirildiğini”, “akılın temelde tutkuların hizmetkârı” olduğunu, “kişinin arzu ettiği şeyi elde etmek için gerekli yolları ve araçları bulup tertip etme yeteneği” bulunduğunu ortaya koymuştur (Parsons 2015, 123). Hobbes akılcı bir yaklaşımla bireylerin toplumsal bir güç olarak nasıl hareket etmeleri gerektiğini açıklarken; toplumsal düzenin sağlanması için mutlakiyetçi bir gücün varlığını zorunlu saymış, bununla birlikte bireylerin toplumsallaşması veya devletle bir toplumsal sözleşme yürütmesinin, doğuştan gelen bireysel nitelikleri ortadan kaldırmayacağını vurgulamıştır (Ergun 1973,17-18). Dolayısıyla bireyin kendi haline bırakıldığında kötücül karaktere bürüneceğini ve onu yönlendirecek, düzene sokacak bir toplumsal yapı ve siyasi mekanizmaya ihtiyaç duyacağını vurgulayan görüş, Hobbes’un Leviathan eserinden kök almakta ve elbette Platon’un yönetici sınıfa dair söylemlerinden de beslenmektedir. Aristoteles’in mutlak eşitlikle ilgili söylemleri, Hobbes’un bireyin doğal durumuna dair kehanetleri sonrasında, toplumun şekillenmesinde ekonomiye ve nispeten bireye daha fazla anlam atfeden görüşlere bakmak yerinde olur.

Smith’in Ulusların Zenginliği eserinin ve ekonomik analizlerinin gölgesinde kalmış olan (Macfie 2013,43-44) Ahlaki Duygular Kuramı toplum içindeki bireyin analizinde önemli bir kavram olan empatiyi anlamamıza yardım etmektedir. Smith “ekonomist olmaktan çok bir sosyolog ve psikolog tavrı içinde” (Çelik 2018,55) kaleme aldığı bu çalışmada, bireyin diğerlerinin duygularına karşı takındığı duygudaş tavrın, toplumsal bir unsur olarak önemini ortaya koymuştur. Empati “belki de anlamı köken olarak aynı olsa da şu an yanlış kullanıma yer vermeden, herhangi bir tutkuya olan duygudaşlığımızı simgeler bir şekilde kullanılmalıdır” (Smith 2017,21). Bu bakımdan toplumsal ilişkilerde, toplumsal konsensüse kaynak oluşturan duygudaşlık, Smith’e göre toplum ve iletişim yoluyla “aklı sükunete kavuşturmanın en iyi yolu”dur.

“Elemi ve hıncı için evinde oturup düşüncelere dalmaya eğilimli olan, inzivaya ve derin kurgulara kendini teslim eden insanlar genellikle daha insancıl daha cömert ve daha iyi bir şeref anlayışına sahip olsalar da dünyayla hemhal olmuş insanlarda oldukça yaygın olan itidal erdemine nadiren sahiplerdir” (Smith 2017,40).

Kendi ekonomik analizini yaparken her bireyin özgür iradeye sahip olduğu ön kabulüyle başlayan Smith, bireyin motivasyon kaynaklarının takdir görme isteği ve sempati olduğunu iddia etmiştir (Çelik 2018,56). Dolayısıyla özgür birey, diğerlerinin duygularına karşı yakınlık hissetmekte, toplumda diğerlerinin varlığını kabul ederek onların takdirini kazanmayı arzulamakta, bir yandan da kendisi için en iyiyi bulma yolunda çalışırken farkında olsun olmasın, kamusal fayda adına da önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bireyin

ekonomik sistemdeki özgürlüğü ve diğerlerinin duygularına karşı geliştirdiği empati kavramının en kapsamlı eleştirisi, muhakkak ki Marx'tadır.

Marx'a göre toplum, bireylerin karşılıklı eylemlerinin bir sonucu olup; birey, ilgili toplumun biçimini seçmede ve onu kendisine göre şekillendirmede bir özgürlüğe sahip değildir (Marx 1973). Bireyler üretici güçlere sahip olmada belirli bir seviyeye gelmişse, bu, belirli bir ticaret ve tüketim biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu ticaret ve tüketim biçimi belirli bir toplumsal düzen, sınıfsal yapılar ve bir sivil toplum organizasyonuna; sivil toplum düzeyi ise toplumun resmi ifadesi olabilecek belirli bir tür politik koşullara atıf yapmakta (Marx 1973); böylece birey üretim şekillerini ve kendi içlerindeki yaratıcı güçleri dahi seçmekte özgür olamayarak, belirli toplumsal koşulların içerisine doğmuş olmaktadır. Marx'ın toplum tahayyülü, çatışma ile sonlandığından içerisindeki çatışma unsurlarından kurtulacak olan bir toplumsal gelişim sürecidir (Campbell 1981,113). Toplumun erken evreleri haricinde kalan tüm toplumsal tarih sınıf mücadelelerinden oluşmaktadır. Bireyler sürekli olarak kendilerinden önceki nesillerin üretim güçleri tarafından oluşturulmuş sosyal ilişkiler içerisinde, her yeni bir başarı elde ettiğini düşündüğünde; bilincinde olsun veya olmasın tüm tarihleri olan bireysel gelişim süreçlerini yeniden ve yeniden yaratmaktadır (Marx 1973). Bireylerin ilişkileri materyalist bir düzen içerisinde olup, tüm üretim, tüketim, değişim gibi ekonomik faaliyetleri tarihsel ve geçicidir. Çatışma fikrinin doğuşu da bu tarihsel süreci ve kendi üretici güçlerini nasıl kullanacağına dahi karar veremeyen bireyin praksis yoluyla değişimini kast etmektedir. O halde toplumun kurucu ve belirleyici unsur rolünü vurgulayan Marx, bir tür değişimin ihtimalini bireye fısıldamaktadır.

Durkheim'in konsensüse vurgu yapan anlayışı, Marx'ın devrim yapmasını beklediği sınıf bilincine sahip birey anlayışının tam karşısındadır. Durkheim kolektif bilincin gerekliliğini şu şekilde vurgular (2004,24):

“...salt kişisel adımlarımız söz konusu olduğunda bile, bizi yönlendiren nispeten basit güdülerin ne olduğu hakkındaki fikirlerimiz doğru olmayabilir. Örneğin gerçekte bencilce davrandığımız halde, çıkar gözetmez olduğumuza; ...akıldışı önyargıların kölesi olduğumuz halde mantığımızla hareket ettiğimizi vb. sanabilir; bunlara inanabiliriz. Kendimize ait duyguların ve davranışların tam bir bilgisine erişemediğimiz bir durumda, kolektif eylemleri doğuran, daha karmaşık düzeydeki nedenleri açıkça sezme yetisine nasıl sahip olabiliriz? Her bir bireyin bu kolektif eylemlerin oluşmasındaki payı ölçülemeyecek kadar küçüktür; bizimle birlikte bunların oluşumuna katkıda bulunan, iş birliği içinde bulunduğumuz birçok insan vardır ve bunların her birinin bilincinde olup biteni bütünüyle kavramamız olanaksızdır.”

Dolayısıyla özellikle iş bölümünde önem kazanan kolektif bilinç tanımı, bir anlamda bireyin yetersiz algısının ötesine geçen ve sonuç itibarıyla bireylerin bireysel bilinç düzeylerinin toplamından fazlası anlamına gelen bir değere sahiptir. Bireyin toplumun üyesi olarak edindiği rolü yerine getirebilmek için yardıma ve yönlendirilmeye ihtiyacı vardır. Durkheim din, grupsal bağlılık gibi bütünleyici ve bireyin topluma aidiyetini derinleştirici bağlar sayesinde anomiden uzaklaşan ve toplumun sağlıklı bir üyesi haline gelen *normal bir birey* tanımı yapmıştır. Anomi “normların bireysel davranış üzerindeki hükmünü yitirdiği düzensizlik hali” olup, bunun sınırı Hobbes da olduğu gibi, Durkheim'da da “salt bireysellik yani herkesin herkese karşı savaşı” tarafından çizilmekte; topluluğun normatif sisteminin “birey üzerindeki denetimi fiilen etkili” olduğundan bireyin “itaat etmesini” sağlamaktadır (Parsons 2015,396). Durkheim'a göre “sosyal olgular ahlaki ve hukuksal kurallar” olup, birey “sosyal olguları içselleştirerek” (Akpolat 2007,67) merkezi ahlak olan bir sosyolojinin kurguladığı toplumsal zemin içerisinde düzenin bir parçası olarak rolünü sergilemektedir.

Marx'ın tarihsel analizini ve ekonomi temelli toplum anlayışını reddeden ve tabakalaşmanın yanına statü, güç gibi kavramları da eklemeyen Weber, grand analizler yapan son sosyal bilimcilerdendir (Sunar 2012,20). Sosyolojinin tanımını yaparken toplumsal davranış anlama ve açıklama temelinden analize başlayan Weber, davranışın etkilerini ve sebeplerini de analizin konusuna dahil etmiş (Weber 2011,15); böylece sosyolojiyi davranış temelinde ve diğer klasik kuramcılara kıyasla daha birey etrafında şekillenmeye başlayan bir olguya dönüştürmüştür. Weber'e göre toplumsal davranış gaye bilinci, değer bilinci, hissi saikler veya geleneksel saiklerle belirlenmiş olabilir (Weber 2011,47). Toplumsal davranışlar ve temaslar, toplumu meydana getiren ve üreten kaynaklardır. Toplumsal davranış "başkalarının geçmişte veya şimdi yaptığı, ilerde yapması muhtemel davranışlarına karşı yapılmış olabilir – daha önce yapılmış bir saldırının intikamını almak, şu an ki bir saldırıyı savuşturmak gibi" (Weber 2011,42). Toplumsal davranışın bu zamana yayılmış üretkenliği, Weber'in sosyologların görevini açıkladığı sorgulama biçimini anlamlı kılar. Weber'e göre "sosyologlar sadece sosyal olguların birbirlerini nasıl etkilediğini değil, toplumsal olayların insanlar için taşıdıkları anlamların da anlaşılması" görevini üstlenmelidir (Özkalp 1995,59). Weber klasik sosyoloji kurucuları arasında sayılmasının yanı sıra geliştirdiği sosyolojik bakış açısı olan hermeneutik, değer kavramının sosyolojik analize dahil edilmesi, karşılaştırmalı tarihsel analiz çalışmaları ve dinin etkisinin toplumdaki sonuçlarını incelemesi bakımından (Ritzer 2011,133), çağdaş sosyoloji yöntemlerine kaynaklık etmiş görüşler barındırmaktadır.

Sembolik etkileşimcilik George Herbert Mead, Charles Horton Cooley, W. I. Thomas, Herbert Blumer ve Erving Goffman'dan oluşan düşünürleriyle, "pragmatizm felsefesi ve psikolojik davranışçılık" teorilerinden etkilenmiş (Ritzer 2011,209), toplum ile birey arasındaki ilişkinin analiz düzeyini ve içeriğini etkilemiş, değiştirmiştir. Bu teorinin Amerika'da şekillenmiş olması bir yana, teorinin kökleri Weber ve Simmel'in görüşlerinden beslenmektedir. "Simmel'e göre toplum, gözlemciye ihtiyaç duymayan ve kendisini oluşturan etkenlerin bizatihi bilinçli ve sentezleyici olduğu bir yapı olup, toplumsal bütünleşme kendisini oluşturan bireyler dışında bir unsura da ihtiyaç duymamaktadır" (Simmel 2009,34 akt. Çelik 2018,16). Dolayısıyla Simmel için toplumsallaşmanın asli unsurunu oluşturan birey, "kendine özgülüğü ve diğerleriyle benzerlikleri üzerinden kurduğu etkileşimler" vasıtasıyla farkında olarak ya da olmayarak toplumu yaratmakta, böylece toplum bir etkileşimler silsilesine dönüşmektedir (Çelik 2018,17). Mead zihni toplumsal bir sürecin parçası olarak analiz ederken, bireyin davranışlarını grubun diğer üyelerine uyma çabası üzerinden yarattığı "ortak varlık duygusu" üzerinden açıklamıştır (Mead 2017,281). Ferdi ben ile sosyal ben, keşiştiği ve bir ortaklık kurduğu yerlerde coşkunluğu artırmakta, özellikle dini veya vatani duyguların paylaşıldığı alanlarda bu duruma daha sık rastlanmaktadır. Bu aşamada bireyin toplumla, grupla ilişkisi bireyin de dahil olduğu bir üretim ve anlamlandırma süreci haline dönüşmektedir. Teorik kökeni Alfred Schutz ve Edmund Husserl'e dayanan fenomenoloji, "insanın duyularıyla doğrudan kavrayabildiği şeyleri konu edinmiş" (Wallace ve Wolf 2012, 351; akt. Çelik 2014,17), "bir kadının, bir eşcinselin, bir zencinin, bir ateistin gözünden sosyal olayları analiz etmek örneklerini içermiş, toplumsal düzeni doğal olarak kabul etmeyi reddederek, geçmişteki etkileşimler ve kültürlerin yarattığı tüm ön kabullerin sorgulanmasını istemiş, metodolojik olarak 'yabancı' olmayı gerektirmiştir" (Çelik 2014,17-18).

Klasik ve modern sosyoloji kuramlarından sonra postmodern toplum kuramının sosyologlar artık için görmezden gelinemeyecek bir noktada bulunmaktayız (Ritzer 2011,485). Postmodernizmi modernizmden kesin bir kopuş olarak düşünen (Jean Baudrillard, Gilles Deleuze, Felix Guattari vb.), geçişin kesin değil muğlak olduğunu ayrışmanın belirsiz olduğunu düşünen (Fredric Jameson, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Nancy Fraser, Linda Nicholson vb.) ve bunun bir ayrışma değil karşılıklı ilişkileri süren bir dönem olduğunu iddia

eden farklı görüşler (Barry Smart vb.) bulunmaktadır (Ritzer 2011,485). Bireyin fiziksel olduğu kadar sembolik anlamlarla da dolu olan bir çevrede yaşadığını ve bu çevreyi yorumlama becerisini vurgulayan sembolik etkileşim yaklaşımından (Rose 1962,5) ve bu yaklaşımdan kök alarak çeşitlenen diğer postmodern kuramlardan anlaşılan genel sonuç, birey ile toplum arasındaki ilişkinin değiştiğidir. Eğer kuram artık bireyin anlam inşa sürecine gösterdiği ilgiyi artırmışsa, bireyin ürettiği anlamın ne olduğu ve anlamın inşa sürecindeki belirleyiciler de önem kazanacaktır.

3. ÖZNEİN ÜRETTİĞİ – İNŞA ETTİĞİ GERÇEKLIK

Sosyolojinin ortaya çıktığı döneme bilim tarihi açısından bakıldığında, Nisbet'e göre sosyolojinin ortaya çıkışı dışsal etkenlerin yol açtığı bir ihtiyaç gibi görünmekte; başlıca kavramları “anomi, cemaat, otorite, yabancılaşma, kutsal vs.” olan ve Fransız Devrimi ve sanayi devriminin sonuçları karşısında muhafazakâr bir tavır ve talepler dizisi içeren bir eylem olarak analiz edilmektedir (Turner 2014,433). Fakat klasik kuramcılardan modern ve postmodern düşünörlere doğru, sosyolojinin içerdiği yöntemsel ve düşünömsel değişim, bireyin özne olarak değişen konumu, toplumsal anlamlardaki kaymalar, kuruluştaki tavrı da değiştirmiştir. O halde bireyin değişen düşünme biçimi, kaçınılmaz olarak bireyin anlam ve gerçeklik gibi kavramları sorgulama ve analiz etme biçimlerini de değiştirmiştir. Peki, bu değişim nasıl bir süreç geçirmiştir, bireyin gerçeklik tahayyülü, bireyin toplum karşısındaki rolüne benzer biçimde tarihsel bir değişim mi yaşamıştır?

Kant'ın (1784) aydınlanmayı açıklarken kullandığı *Sapere Aude* (Aklını kullanmaya cüret et) ile özetlenebilecek modern düşünme biçimi, içeriğindeki karmaşık, muğlak, bilgi yığınlarından oluşan günümüzdeki haline gelene kadar, çeşitli yorumlama evrelerine maruz kalmıştır. Bu aşamada sorgulanması gereken, yorumlama sürecindeki nesnellik, bilgi düzeyi, sosyo-ekonomik geri plan gibi aklın rasyonelliğini ve doğruyu bulmadaki tek araç misyonunu sekteye uğratma ihtimali bulunan unsurların varlığıdır. Eğer birey örneğin siyaset alanında “postmodern dönemin aşırı ayrıntılı ve karmaşık” niteliğinde “kime güveneceği konusunda rasyonel bir tavır alamayarak”, “bir biçimde özdeşlik kurduğu” bir uzmana hak ve yetkilerini devrediyorsa (Alpay 2020,14), mutlak gerçeklik veya mutlak doğruluk tartışmaları anlamını kaybetmektedir. Öte yandan postmodernizmin getirdiği kavram deformasyonlarının en temelinde yer alan değişim de budur: Gerçeklik nedir? Gerçeklik nasıl bir şeydir ki, birey yalnız kendi aklını aracısız kullandığında onu elde edebileceğine inandığı bir çağdan, aslında hiçbir zaman ona erişemeyeceğine inandığı bir çağa doğru evirilmiştir?

Toplumsal analizlerdeki bireyin, toplum karşısında değişen ve güncellenen konumu, önemli bir analiz değişiminin de belirtisidir. Gerçeğin tanımını nerede aradığımız dahi, bu değişen süreçteki konumumuza işaret eder. Bu nedenle birey-toplum düalizmindeki gibi tarihsel bir sırayla gerçeğin tanımına bakmak yerinde olur. Doğruluk ve hakikat yerine zaman zaman kullanılsa da, etimolojik olarak farklı olan gerçeklik, Baç'a göre felsefe tarihinde üç farklı düzlemde analiz edilmiştir(2020,20): ilki Eski Yunan'da ortaya çıkan “gerçek / hakiki varlığa ait olanlar” ile “yalnızca görüngülerin alanına ait olanlar”; ikincisi hermeneutik gelenek içerisindeki “varlığın örtölmüş hali ile örtölmüşten çıkmış, deneyimlenmiş, yorumlanmış hali” arasındaki ayırım; üçüncüsü de “deneyimlenen dünyada olgusal olarak gerçekleşenler ile öznelere gerçekleşiyor algısı verse de deneyimlenen fakat olgusal olarak gerçekleşmeyenler” arasındaki ayırımdır. Dolayısıyla gerçeklik metafizik ve görüngübilimden bir hayli beslenmiştir. Görüngübilim (fenomenoloji) 1890-1920 yılları arasında Husserl'in çalışmalarıyla ortaya çıkan felsefi bir anlama biçimi olmakla birlikte, sosyolojide özellikle de yapısal işlevselciliğin bireyi pasifize eden düzen ve sistem vurgusunun karşısında, gündelik toplumsal deneyimlerin, sosyolojinin üretim merkezlerinden biri olarak kabul edilmesini sağlaması bakımından çağdaş kuramlar arasında yerini almaktadır (Ian 1992). Köktürk'e göre

“gerçeklik ‘bana göre’ olduğu müddetçe ve olduğu kadarıyla hakikatten uzaklaşır”(2020,37). Gerçeğin tanımlanmasında öznenin yorumlama ve inşa etme etkisi yadsınamaz. Doğrudan öznenin gerçek inşasına en uygun örnek Platon’un mağara alegorisidir.

“Yer altında mağaramsı bir yer, içinde insanlar. Önde boydan boya ışığa açılan bir giriş. İnsanlar çocukluklarından beri ayaklarından, boyunlarından zincire vurulmuş, bu mağarada yaşıyorlar. Ne kımıldanabiliyor ne de burunlarının ucundan başka bir yer görebiliyorlardır. Öyle sıkı sıkıya bağlanmışlar ki, kafalarını bile oynatamıyorlar” (Devlet 514, akt. Köktürk 2020,38).

Meşhur mağara alegorisi, mağaradakilerin gölgeler ile gerçekler arasındaki zihinsel gerçekliğini ortaya koyduktan sonra, dışarıdaki gerçekliğe atıfta bulunur. Dolayısıyla hakiki gerçeklik, kimin zihnindeki bilincin bir yansıması olduğu bakımından farklılıklar içerebilir. O halde evrensel bir gerçeklikten söz etmek imkânsız mıdır? Bu aşamada post-truth kavramına yeterince yaklaşmıştır. Post-truth “Nesnel doğruluğun kamuoyu kanısı oluşturmada, duygulardan ve kişisel inançlardan daha az etkili olduğu durumlara ilişkindir ya da işaret eder” (Raptis 2020,58). Nesnel doğruluk ve nesnel gerçeklik önemini yitirmiş, kamuoyu kanısı oluşurken bireylerin duyguları ve kişisel inançları daha önemli ve belirleyici bir hal almıştır. Çünkü modernizmin temel savunusu olan bireyin, kendi aklıyla bilmeye cüret ederek, kendi aklına güvenmesiyle başlayan sürecin, rasyonel akla ve her davranışı rasyonelleşen homo-economicus’a dönüştüğüne tanıklık ettik. Fakat düşüncenin bu biçimde evrilmesi, bireyin davranışlarının her zaman rasyonel olmadığı gerçeğini kamufle etmekten başka bir işe yaramamıştır. Post-truth ve daha da öncesinde postmodernizmin getirdiği durum, aslında bireylerin her birinin kendi ürettikleri gerçekliklerin, diğerlerinden daha fazla bir gerçeklik içermediğinden başka bir şey değildir. Gerçeklik sayısı, onun üzerine düşünen birey sayısı kadardır. Dolayısıyla saf, nesnel bir gerçekliğe erişebilme fikri, gerçekliğin tanımını yeniden yapmayı gerekli kılmıştır.

Gerçeklik tartışmasında Burr’un verdiği örnek önemlidir (2012,6):

“Sözgelimi yemek odasındaki masamın mükemmel bir ahşaptan yapıldığını söyleyebilirim. Biri bunun çağdaş bir dizayn olduğunu bir diğeri de kullanışlı olamayacak kadar küçük olduğu yorumunu yapabilir. Bu ifadelerin hiçbirisi masa hakkındaki gerçek değildir ve her biri nitelik, stil, kullanışlılık gibi farklı ilgilerle hareket etmiştir. Gerçeklik arayışı, insanlar hakkında, insan doğası hakkında, toplum hakkında gerçeklik arayışı sosyal bilimlerin başından beri esas arayıştır”.

Gerçeklik pragmatizm içerisinde de tartışılmıştır. James gerçekliğin mutlak ve sabit olmadığını belirterek, “sokaktaki insanların gerçeklik anlayışlarının, sadece onların çevrelerine adapte olmalarına ve ayak uydurmalarına yardımcı olabildikleri ölçüde kalıcı” olduğunu belirtmiştir (Kabakçı 2020,224). Böylece gerçeklik basitçe işe yaradığı sürece gerçek olmayı sürdürür. William James’in pragmatizm anlayışını aspirin ile örneklendirerek açıklayan Cormier, bu anlayışın aspirinin ne olduğuna dair teorik bilgi vermektense yoksun olduğunu, fakat aspirini baş ağrısına iyi gelen bir şey olarak tanımladığını ortaya koymaktadır (2000,25). Böylece sağladığı fayda üzerinden ve fayda sağladığı sürece ilgili şey, bu örnekte aspirin, bu tanıma sahip olmaya devam edecektir. James’e göre, “mutlak gerçek yoktur” ve “gerçekler yalnızca adaptasyon, sosyalleşme, hayata kalma gibi belirli işlevleri yerine getirdiği müddetçe gerçektir” (Kabakçı 2020,225).

Öte yandan postmodernizm, gerçekliğe erişme arzusunun varlığını da sorgulamaktadır: acaba bireyler hâlâ nesnel gerçekliğin peşindeler midir, yoksa ürettikleri, inşa ettikleri gerçekliklere en yakın temsilcilere, kendi adlarına konuşma, düşünme görevini

vererek, modern insanın bu sonu gelmeyecek çabasından vaz mı geçmişlerdir? Foucault Antik Yunan'da "doğruyu nasıl bilebiliriz?" sorusunun epistemolojik bir soru olmadığını, "doğruyu kim söyleyebilir?" minvalinde bir arayış olduğunu, Sokrates'a çocuklarına ders verdimen üzere güvenmelerinin nedeninin "Sokrates'in yaşamı ve söylemi arasındaki uyum"dan kaynaklandığını belirtmektedir (Raptis 2020,70). Bu güven halinin post-truthda yalnızca söylemsel-yaşamsal uyum değil, ayrıca güvenecek kişinin kendi zihnindeki yaşama ve söyleme uygunluk da içerdiği görülmektedir. Alpay, post-truth kavramını hakikatin ve gerçeğin önemsizleşmesi olarak çevirdiğinde (2020,16) de yine, söyleminin kendisinin değil söyleyenin doğru söyleme ihtimali üzerinden bir analize gidildiği görülmektedir. Bu analiz bireyin anlam inşa sürecine karşılık gelmektedir ve bu süreci anlamada sosyal inşacılıktan faydalanabiliriz.

Sosyal inşacılığın kesin bir tanımı yoktur. Fakat "sosyal inşacı olmak için inanılması gerekenler" türünden bazı kavramlar bulunmaktadır (Burr 2012,1-5):

➤ **"Kesin, doğru kabul edilen bilgiye karşı eleştirel bir duruşa sahip olmak"**: Bu duruş postmodernizmle de uyumlu bir tavrıdır. Üstelik kesin, doğru bilgi ne demektir, nasıl elde edilebilir, yoksa edilemez mi? Dünyaya dair görüşlerimiz bizim algılarımızdan ibarettir ve pozitivismin aksine, algılarımız böyle diye dünya da böyle olmak zorunda değildir.

➤ **"Tarihsel ve kültürel özgünlük"**: Dünyayı algılama biçimlerimiz bizim kültürel değerlerimizin bir ürünüdür. Örneğin kolektivist niteliklere sahip bir toplumun üyesi olan bir birey, bireysel kararlarında bir takım geleneksel değerleri veya kamucu çıkarları göz önüne alabilir ve doğru yöntemin bu olduğuna inanabilir. Dahası, başka birey ve toplumlardan da bu yönde davranmasını bekleyerek, aksi davranışları eleştirebilir. Netice itibariyle bütün düşünme yöntemlerimiz ve algılarımız içinde bulunduğumuz toplumun tarihsel ve kültürel değerlerinin sosyalleşme sürecinde bize aktarılmasından başka bir şey değildir. Bu üretim süreci, Platon'un mağarasındaki bireylerin gölgeler hakkındaki düşüncelerinden farksızdır. Bu türden bir farkındalık, sosyal inşa sürecini aydınlatmaya yardımcı olacaktır.

➤ **"Bilgi sosyal süreçlerle sürdürülür"**: Dünyaya dair bilgilerimiz gerçek dünyadan değil, bir üretim sürecinden gelmektedir ve üstelik bu üretim sürecinin sürekliliği, ilgili bilginin gerçekliğini göreceli ve tarihsel bir konuma yükseltmektedir. Başka zaman ve mekanlarda başka gerçekler ve başka doğrular başka yanlışların yerini pekâlâ alabilmektedir.

➤ **"Bilgi ve sosyal eylem birlikte gider"**: Bilginin gerçekliği ve inşası, onu üretenlerin eylemleriyle doğrudan ilişki içerisindedir. Örneğin toplumdaki deli kavramının tarihsel olarak karşılık geldiği anlamların değişimini düşünelim. Foucault "kilise hukukunun evlenme, vaftiz gibi dinsel törenleri onlara yasaklamamasına rağmen, delilerin kiliselere girmelerinin" engellendiğini, "Nurenberg gibi şehirlerde delilerin barınma ve bakım masraflarının kent bütçesinden karşılanmakta" olduğunu ancak tedavi görmediklerini, sadece hapse atıldığını ortaya koymakta ve bir başka uygulama olarak şunu anlatmaktadır (2006,34-5):

"(delilerin) denizciler tarafından oldukça büyük sayılarda getirildikleri ve bunların böylece çıktıkları kenti arındırarak, burada 'kaybedildikleri' düşünülebilir. Bu 'karşı-hac' yerlerinin, meczupların bunun tersine hacı olarak götürüldükleri yerlerle sonunda karışmış olmaları mümkündür. Tedavi ve kovma kaygıları birbirleriyle birleşmekteydiler; deliler mucizenin kutsal mekânı içine kapatılmaktaydılar".

Ne zaman onların hapse atılıp suçlandığı, ne zaman aslında hasta olup yaptıklarından sorumlu tutulmadan hastaneye yatırıldığı ve kutsalla olan ilişkilerinin tarihsel süreçte toplumların yorumuyla anlamlandırıldığı görülmektedir. Yine Comte'un üç hal yasasındaki

süreci hatırlarsak, yağmurun yağmasını ilahi yollarla açıkladığımızda teolojik; yerdeki suların buharlaşarak gökyüzüne çıkıp belli bir sıcaklıkta tekrar yeryüzüne inmesi olarak açıkladığımızda pozitivist aşamada bir toplum olduğumuz kabul edilmekteydi. Buna bağlı olarak yapılacak ritüeller de değişmekte, bireylerin eylemleri de değişen anlamlara eşlik etmekte, kimi zaman da bizatihi anlam değişmektedir. Neticede “toplumları kapsadıkları, benimsedikleri ile dışladıklarının zıtlığı içinde okumak mümkündür. Her toplum kendini belli kodlara göre şifreler; bu kodların o toplumun kendini algılaması içindeki anlam ve yerlerini ortaya çıkartmadan, ilgilenilen toplumun şifresini çözmek mümkün değildir” (Kılıçbay 2006,7).

Sosyal inşacılık gerçekliği sorgulamanın yanı sıra özcülük karşıtı olup, “insanlara ya da dünyaya önceden verili herhangi belirli bir doğası” olamayacağını iddia eder (Burr 2012,5). Sosyoloji “gördüğümüz sosyal fenomenlerin doğmasına yol açan sebeplerin ekonomi, aile ve evlilik gibi ana kurumlar” olduğunu iddia etmiştir (Burr 2012,9). Bu yüzdendir ki, bireyin toplum içerisindeki konumu, özneliği, ait olduğu sosyo-ekonomik sınıf ve buna bağlı olarak bindiği arabanın markası, üzerindeki kıyafetlerinin markası, yaşadığı evin konumu, ailesinin beşerî sermayesi, bireyin karar verebilme mekanizmalarının çarklarıdır. O halde bireyin inşa ettiği gerçeklik kesinlikle sosyaldir. Birey, toplumun diğer üyeleri, kendi ailesi, okulu, iş yeri, aldığı eğitim gibi pek çok etken çevresinde kuşatılmış olup; sürekliliği olan bir mekanizma içerisinde sürekli değişen bir anlamlandırma süreci yaşamaktadır. Buradaki önemli nokta şudur: bireyin “kültürel çevresinin onun psikolojisi üzerinde etkisi olduğu ya da doğamızın biyolojik faktörlerden ziyade sosyal ve çevresel faktörlerin bir ürünü olduğu gibi” özcü, geleneksel ve “kişinin tarif edilebilir ve keşfedilebilir bir doğası olduğunu” iddia etmemekteyiz (Burr 2012,6). Aksi halde sosyal inşacı yaklaşıma uygun bir analiz yapmamış oluruz.

Sosyal inşacılığın “ona kendine has havasını veren kültürel ve entelektüel omurga postmodernizmdir” (Burr 2012,10). Böylece bireyin toplum karşısındaki konumu ve gerçekliğin tanımı ile başlayan döngü kendini tamamlamış olur. Artık ne Kant’ın aydınlanma analizi ne de nesnel bilgiye erişmesi beklenen rasyonel birey tanımı modernizmde sahip olduğu konumu koruyamamıştır. Jameson “postmodernizmin, modernizmden daha iyi bir değer yargısı taşıdığını” iddia etmek yerine, “postmodernizmi salt bir tepkiden fazlası olarak, yeni bir kültürel mantık olarak” kavrama gerekliliği üzerinde durmuştur (1986,10). Çünkü postmodernizm halihazırda modernizmin hep daha iyiye doğru sürekli ilerleme fikrine de karşı çıkmakta ve modernizmin kavramlarına yapısöküm uygulamaktadır: hangi iyi, kime göre iyi, neden iyi? Bu yüzden kendisinin modernizmden daha iyi olduğunu iddia ederse, kendiyi çelişmiş olacağından, kültürel bir algı ve bir sorgulama biçimi olarak kendini kurgulamaktadır. Bu sorgulama sürecinde ortaya çıkacak olan ise, modernizmin ve belki başka her türden ideolojik, kültürel ve sosyal dogmatik söylemin ardında, belirli zamanlarda belirli kişilerce inşa edilmiş, sonradan üretilmiş gerçeklikler bulunduğuudur. Zaman içerisinde modernizmin bireyin kendi aklıyla sorgulama yeteneğinin fazlaca katılmış rasyonel ortak sonuçlara evrilmesi gibi, her tür kalıp yargı da birilerinin yeniden üretimidir.

Gerçekliğin sosyal inşasında Berger ve Luckmann’ın “The Social Construction of Reality (1967)” çalışmasına değinmek gerekmektedir. Berger ve Luckmann ilk olarak gerçekliğin toplumun üyelerine nasıl günlük hayatlarından temas ettiklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Birey gerçeklik dediği şeyi nerede, ne zaman görmektedir? Gündelik yaşam birey için tutarlı ve öznel bir dünya olarak birtakım anlamlar içerir ki, sosyologlar olarak bizler bu anlamları, gerçeğin analizi sırasında verili nesne olarak kabul etmekte, fazla sorgulamadan içerisindeki fenomenlerle ilgilenmekteyiz (Berger ve Luckmann 1991,33). O halde gündelik yaşamdaki bilgi ve anlamların kökenini ortaya koymak gereklidir. Bunu yapmanın en iyi yolu fenomenolojik analizdir: tamamen tanımlayıcı bir yöntem, 'ampirik' ama

'bilimsel' değil (Berger ve Luckmann 1991,34). Husserl ampirik bilimlerin tümevarım yöntemini eleştirerek, bilimcilerin “insan bilimlerine fiziksel yöntemin kendisini değil bir taklit ya da sahtesini sokuşturmak” istediklerini belirtmiştir (Lyotard 2007,92). Lyotard ise ampirizm ve pozitivizmin, “fiilen yaşanan bilimsel pratiğe” uymadığını, örneğin Durkheim’ın tutumunun önyargılarla dolu olduğunu ortaya koyar (Lyotard 2007,92).

Fenomenolojik analiz “bireylerin dünyayı nasıl gördüğü ekseninde şekillenir. Bir kadının gözünden, bir eşcinselin gözünden, bir zencinin gözünden, bir ateistin gözünden sosyal olayları analiz etmek fenomenoloji teorisinin örnek konularındandır” (Çelik 2014,14). Böylece “...toplumsal düzeni doğal olarak kabul etmeyi reddederek, geçmişteki etkileşimler ve kültürlerin yarattığı tüm ön kabullerin sorgulanması” gerekmekte, metodolojik olarak yabancı olmak gerekmektedir (Çelik 2014,15). Peki, yabancı ne demektir? Schütz Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler (1970) çalışmasında Homeros’un “dünya literatüründeki en ünlü eve dönüş hikayesi” olarak vurguladığı Odysseus’da yabancıyı şöyle açıklamaktadır:

“Ev, eve dönene, en azından başlarda, alışılmadık yüzünü gösterir. Eve dönen, Tanrıça sis örtüsünü kaldıranı kadar, yabancı bir ülkede, yabancıların arasında bir yabancı olduğunu düşünür. Fakat eve dönenin durumu yabancıkinden yine de farklıdır. Yabancı, onun olmayan ve hiçbir zaman onun olmamış bir gruba katılmak üzeredir; kendisini geldiği yerden farklı bir şekilde düzenlenmiş, gizli tuzaklarla dolu ve başa çıkması güç alışılmadık bir dünyada bulacağını bilir. Öte yandan, eve dönen, her zaman temel bilgisine sahip olduğu ve hala sahip olduğunu düşündüğü ve içinde yaşarken yönünü bulmak için her şeyi olduğu gibi kabul etmesi gereken ortama dönmeyi umar. Başka bir gruba yaklaşan yabancı, orada bulacağı şeyi neredeyse beyhude yere tahmin etmek zorundadır” (Schütz 2018,330).

Böylece önceden verili olarak kabul edilen tüm anlamların yeniden sorgulanması ve gerçekliklerin belirli dönemlerde belirli kişilerce inşa edildiğinin bilincine vararak, birkaç adım geriden bakarak analiz edebilme yetisi, sosyolojiye fenomenolojik analizi kazandırmıştır.

1549

Bu noktaya kadar yürüttüğümüz tartışmada bireyin gerçeklik arayışının, içerisinde şekillendiği toplumsal yapıyla ilişkili olduğunu belirttik. Bireyin toplum karşısındaki rolü ve konumu sosyolojik anlayışın içerisinde de değişmiştir. Özellikle de gerçekliğin inşa edilebilen özelliği sosyolojik olarak bireyin gerçeklik sorgulamalarının incelenmesini gerektirmiştir. Postmodern toplum yapısına doğru evrilen değişim sürecinde, post-truth kavramının gerçeklikle ilişkisi yine postmodern algı içerisinde sorgulanmalı, postmodernizm ürünü olan bir kavram modernist yaklaşımlarla ele alınmamalıdır. Bu çalışma post-truth sorgulamalarını bu esas çerçevesinde yapacaktır.

4. POST-TRUTH KAVRAMININ GERÇEKLIK İLE İLİŞKİSİ

Post-truth isimli çalışmasına McIntyre, Orwell’in şu ifadesiyle başlar (2018,1): “Yalanın evrensel olduğu bir zamanda gerçeği söylemek devrimci bir eylemdir”. 2015 yılının en çok aranan kelimesi olan post-truth’un ardından Brexit ve Donald Trump’ın politik söylemlerine dair kelimelerin sıralamada yer alması tesadüf değildir. Post-truth kavramının kökeninde nesnel gerçekliğin ve doğrunun elde edilmesinin imkansızlığına dair akademik tartışmaların ve son dönemdeki iletişim teknolojilerindeki gelişimin yer aldığını ortaya koyan McIntyre, akademik alanda yapılan bu türden tartışmaların sosyal medya aracılığıyla savunulan veya eleştirilen, üzerine konuşulabilen konulara dönüştüğünü ve bunun sağ kanattaki politikacıların işini kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır (2018,14). Benzer biçimde

d'Ancona doğrunun elde edilmesi için verilmesi gereken savaşı anlatırken, post-truth çağı, demokrasinin temellerini sarsan bir yalan söyleme sanatı olarak açıklamaktadır (2017). Bu yeni dönem Trump zaferi, Brexit ve iklim değişikliğine dair bilimsel çalışmaların reddi üzerinden şekillense de genel niteliği gerçeklerin değil duyguların temsiline ve davetine dayanmakta; sosyal medyadaki meta verilerin manipülasyon ve kutuplaşma için kullanıldığı, güvenin buharlaşıp komplo teorilerinin arttığı, medya otoritesinin ve duyguların gerçeklerden daha önemli hale geldiği bir dönemi yansıtmaktadır (d'Ancona 2017). Böylesi bir dönemde yapılması gerekenin psikolojik ve teknolojik talepler (Lewandowsky vd. 2017) olduğunu belirten çalışmalar olduğu gibi, post-truth üzerinden Tanrı'nın gerçeklik kontrolünü tartışan teoloji çalışmaları (Jameson 2018) da bulunmaktadır. Dolayısıyla post-truth tartışmalarının kökeninde siyasi söylemler ve üretilen gerçeklikler bulunsa da bir kez bu tartışma ve düşünme biçimine değinince, değışecek pek çok klasik yaklaşım mevcuttur.

Post-truth çağının başlangıcı Sismondo'ye göre, ABD seçimleri ile geçilen kritik bir eşikle başlamış, düzenli sahte haber akışı, kolayca çürütölmüş ancak geniş çapta yaygınlığa sahip komplo teorilerinden beslenmiştir (2017,3). Öte yandan demokrasilerde yaşanan birçok değışim uzunca bir zamandır post-truth çağına işaret etmektedir. Fakat genel kabul Trump'ın seçildiği Amerika seçimlerinde netleştiği veya varlığının kabul edildiği yönündedir. O halde demokrasilerdeki belirli bir tür seçim süreçleri, bilgi üretimleri, çarpıtılan gerçeklikler ve bilginin doğruluğundan ziyade söyleyenin kim olduğu üzerinden yürütölen tartışmalar bu sürecin belirleyicileridir. Doğrudan sosyolojinin konusuna giren kısım ise, siyaset sosyolojisindeki analizler bir yana, gerçeklik ve doğruluk üzerinden yapılan bu tartışmaların toplumsal sonuçları veya sebepleri kısmıdır. Öyle ki bu tartışmalar, yani demokratik tartışmalar bizatihi toplumsal değışimlerin ürünüdür. Sismondo, Trump sözcüsü Kellyanne Conway'in bir röportajında, Trump'ın eleştirilmesinin nedeni olarak onun kalbinde ne olduğuna bakmak yerine yalnız ağızından çıkanlara baktıkları gerekçesini sunduğunu belirtmiştir (2017,4). Bu analiz bile başlı başına post-truth kavramını açıklar: artık siyasi liderlerin kelime kelime ağızından çıkanlar değil, kalbindeki o daha temiz ve daha duygusal yön önemlidir. Çünkü politikacılar artık takipçilerinin aklına değil, duygularına hitap etmektedirler. Bu nedenle önemli olan hissettiklerimizdir, aklımızla yaptığımız doğru-yanlış analizleri değildir ki, bu akıl eleştirisi de bizi doğrudan postmodernizme götürmektedir.

“Postmodernlik klasik gerçeklik, akıl, kimlik ve nesnellik nosyonlarından, evrensel ilerleme ya da kurtuluş fikrinden, bilimsel açıklamanın başvurabileceği tekil çerçeveler, büyük anlatılar ya da nihai zeminlerden kuşku duyan bir düşünce tarzıdır” (Eagleton,2011:9). Jameson'a göre postmodernizm 1950'lerin sonu ile 1960'ların başında gerçekleşen radikal bir değışimin, ayrışmanın adı olup, içerisinde “çeşitli şeylerin sonunun geldiğine dair görüşlerin aldığı tersyüz olmuş bir mileneryalizm” barındırmaktadır (1994:59). Ne kadar eleştirilmişse de günümüzde 1960'larda başlayan postmodern anlayış bir meşrutiyet kazanmış olup; postmodernizmin kendisinin bir süje olarak değerlendirilmeye ve akademik tartışmalarda yer vermeye başlanması da bunu göstermektedir. Modernizmden ayrılan ve dogmatik söylemlere eleştiriler getiren postmodernizm, bireyin düşünme biçiminde ve bilgi arayışında önemli değışiklikler yaratmıştır. Böylece bireyin iletişim teknolojilerinin de olağanüstü katkısıyla demokrasilerde ve liderlerin doğru bilgi kaynağı oldukları görüşünde büyük dönüşümlere tanıklık etmekteyiz. Öte yandan bireyin toplum içerisindeki konumuna ve bireysellik ilişkisine bağlı olarak bu türden değışimler tarihte ilk kez yaşanmamaktadır. Aydınlanma, modernizm, postmodernizm ve post-truth sırasıyla bireyin düşünme biçimine ve toplumdaki yerine ilişkin birbiriyle ilişkili ve bazı kesin noktalarda ayrı analizler sunmaktadır. Burada sorulması gereken şudur: pek çok sosyal bilimci gibi post-truth ile mücadele etmek mi gereklidir ki, bu mücadele yollarından biri de sosyal medyada bilginin doğruluğunu kontrol eden ve yalnız teyit amaçlı çalışan mecralardır, yoksa bu süreç toplumsal olarak bu denli akıl

eleştirisinin yapıldığı postmodernizm için kaçınılmaz son mudur? Belki de aydınlanma öncesinde olduğu gibi, yalnız akıl ile analize yeniden ihtiyaç duyulmasını fakat bu kez bu analizin dogmatikleşmesine engel olunmasını beklemek gerekmektedir. Çünkü postmodernizmin pek çok dogmatik düşünme şekline eleştirisini kabul etmiş isek, post-truth kavramını hatalı bulmak çelişik bir analiz olmaktadır. Üstelik bilginin teyit edilerek doğru bilgiye ulaşma çabasının, sorunun kaynağını ortadan kaldıracağına inanmak güçtür. Bireylerin doğruya dair inancı ve onu arama biçimi değişmektedir. Şüphesiz bu eleştiri modernitenin aracısız akılla doğruyu bulma söyleminin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Fakat bireyin salt rasyonelitesinin inandırıcılığını kaybettiğini iddia etmek mümkündür. Örneğin homoeconomicus'un piyasada ürün seçerken, firma sahibinin sosyal medyadaki politik görüşlerine bakarak tercihte bulunması bile, maksimum haz-fayda, minimum maliyet-acı analizinin çökmesi olarak görülebilir. Sanal toplumun üretildiği sosyal medya, tüm bu yeniden üretilen tanımların ve gerçeklik algılarının somut örnekleriyle doludur. Bu yüzden postmodernizm ile post-truth ilişkisinin gözlemlenebildiği en önemli mecra olarak bu örnekler çalışmalara konu olmaktadır. Bu ilişkiyi sergileyebilecek bir örnek verelim:

Alex Edmans (TEDx London Business School 2017), Belle Gibson ismindeki bir genç kızın kanser ile mücadelesini ve hayatındaki trajedileri sosyal medya üzerinden nasıl paylaştığı örneğini vermektedir. Belle beyin kanseri olduğunu ve dört aylık ömrünün kaldığını öğrenmiştir. İki aylık kemoterapi ve radyoterapinin etkisi olmamış, otizmlili erkek kardeşi ve çoklu skleroz hastası annesinin bakımıyla ilgilendiği için bir savaşçı haline gelmiştir. Sosyal medyada hayat mücadelesi hızla paylaşılıp yayılarak, bloglarda bahsedilerek Belle'ye ilham verici kadın kimliği verilmiştir. Belle, egzersiz ve meditasyon yaparak, et yemeği bırakıp meyve sebze tüketerek kanseri yenmiş, yeni yemek alışkanlığını (the Whole Pantry) bir mobil uygulama olarak piyasaya sunmuş ve uygulama ilk ayda 200.000 bin kez indirilmiştir. Yazdığı yemek kitapları ve en çok indirilen uygulamalar arasına giren yemek alışkanlığının ona getirdiği ün ve para sonrasında, Belle hayatının yalan bilgilere dayandığını ve hiç kanser olmadığını itiraf etmiştir. Bu aşamada doğrulama yanlılığı (confirmation bias) veya Bayesçi sonuç çıkarımı (Bayesian Inference) gibi istatistiki yöntemlere başvurulabilir veyahut bilginin güvenilirliğini teyit etmeden yayan ve paylaşılmasına katkı sağlayan kullanıcıların sorgulamalar yerine anlık ve popülist kararlar aldığı da iddia edilebilir. Fakat sosyolojik olarak bireylerin dramatik ve ilham verici şeylere, gerçekliği olmasa bile, inanma ihtiyacı üzerinde durulmalıdır. Bilginin fazlalığı, çeşitliliği ve erişilebilir olmasına karşın bireylerin vakitsizliği postmodern durumun özeti niteliğindedir. Öte yandan bu türden olaylarda savaşçı olarak addedilen genç kızın aile üyelerinin de birtakım hastalıklarla mücadele ediyor olması; kullanıcılarda kendini kahramanın yerine koyma duygusu yaratmaktadır. Böylece izleyici rolündeki kullanıcıların duygularının yoğunluğu artacaktır. Ayrıca böyle durumlarda kullanıcılara sunulacak ek hikâyelerin de etkileme gücü bulunmaktadır. Sonuç olarak inandıklarımız ve savunduklarımız, salt bilgiyle eriştiklerimiz değil, duygusal olarak bir karşılığı da olan toplumsal unsurlarla bezenmiş, üretilmiş gerçeklikler haline gelmiştir.

SONUÇ

Gerçeklik üretilen bir şeydir. Eğer gerçekliğin tek başına herkesçe kabul edilip gösterilebilen, her değerden bağımsız ve son derece nesnel bir şey olmadığını ortaya koyabilirsek, bireyin kendi gerçekliğini üretmesi için seçtiği araçlarla kurduğu bağ anlamlı hale gelir. Gerçeğin önemsizleşmesi olan post-truth bir anlamda bireyin kendi akıyla bir gerçeklik arama macerasından vazgeçmesidir. Bunun bir diğer karşılığı da eğer tüm gerçeklikler üretilmiş ve inşa edilmiş ise, kendi gerçekliğimizi diğerlerine kabul ettirme mücadelesinin nasıl bir sürece evrileceğidir. Politik söylemlerdeki ikna çabası, bu izah ve kendi ideolojik gerçekliğinin ifşasından başka bir şey değildir. Fakat politik söylemdeki bu

izah çabasının kendisi, postmodern anlayışa tezat oluşturmaktadır: çünkü postmodern anlayışa göre her gerçeklik ve fikir bir diğer fikir kadar önemlidir o halde politik olarak kendi haklılığını ispat çabası anlamsızlaşır. Öte yandan zaten haklılığın ispat çabası rasyonel mantık ve bireysel fikir çatışmaları üzerinden değil, post-truth aracılığıyla bireyin birtakım yakınlıklar hissederek, güvenerek kendi adına gerçeği üretmesine izin verdiği, hak devrettiği politik liderler aracılığıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla mesele, her bireyin kendini temsil edenle kurduğu bağdaki kimliksel, dinsel, algısal ilişkide yatmaktadır. Bireyin kendi temsiliyle kurduğu ilişki, sosyolojik olarak önemli veriler içermektedir. Bunlardan ilki kimlik siyasetindeki aidiyet duygusunun ve milliyetçi bağların, bireyin toplumla kurduğu ilişkinin bir sonucu olmasıdır. Bu milliyetçilik duygusu gelenekselci bir çizgi üzerinden yürütülebileceği gibi, ayrılıkçı bir tema üzerinden de yürütülebilmektedir. Kullanılan terimler ve kimliğe atfedilen özgürlükçü veya romantik söylemler, ilgili ülkenin ve dönemin konjektürleri içerisinde şekillenmektedir. Öte yandan din, Durkheim'ın sıklıkla vurguladığı bir çimento olarak birey ile toplum arasında bir yapıştırıcı, bireyi topluma eklemleyen bir rol üstlenmektedir. Cuma namazı çıkışı basın açıklaması yapmak veyahut birtakım unvanların alınması sırasında İncil üzerine yemin etmek bunun en basit örnekleridir. Bireyin dünyaya bakış açısı üzerinden kurduğu temsil ilişkisi ise en geniş anlamda temsil edenin görüntüsünden, eğitimine, ideolojisinden dini yaşamının sosyal hayata etkisine birçok bakımdan komplike bir etiketler ağı etrafında şekillenmektedir. Böylece birey toplumsal yapılar aracılığıyla içselleştirdiği unsurlardan, bir sosyal inşa süreci yaratmaktadır.

Bireyin toplum karşısında kendini kurgulama biçimi sosyolojik olarak yıllar içerisinde değişikliklere uğramıştır. Günümüzde toplum tanımı ne Aristoteles'in köle ve kadınları dışarıda bırakan tanımına uymaktadır, ne de Durkheim'ın bireylerin üstünde ve bireylerden ayrı bir olgu olarak topluma tanımına benzemektedir. Ayrıca Marx'ın sınıf analizindeki gibi yalnız üretim araçları mülkiyeti üzerinden şekillenen keskin bir toplumsal katmanlaşmaya tabi bir toplum analizi de yeterli değildir. Hem toplum hem de bizzat bireyin kendisi tarihsel süreçte savaşlar, felaketler, bilgi teknolojilerindeki gelişim, kitle iletişim araçlarındaki evrilmeler nedeniyle birtakım dönüşümler geçirmiştir ve geçirmeye de devam edecektir. Dolayısıyla gerçeklik algısı, arayış biçimi ve tanımlamalar da değişmektedir. Grand teorilerin ve kapsamlı söylemlerin yerine bireyin toplumsal yapılarla kurduğu çağdaş ilişkiler göz önüne alınarak, post-truth'un ve sonucunda da postmodernizmin yarattığı toplumsal çelişkiler yeniden tanımlanmalı ve sosyolojik olarak da sürekli sorgulanmalıdır. Postmodernizme bir adım geriden bakılarak, yarattığı toplumsal değişimler analiz edilebilir. Sosyolojik sorgulamalar, değişen toplumsal yapıların etkileri ortaya koyabilmenin yegana yolu olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akpolat, Y. (2007). "Durkheim'dan Giddens'a Pozitivist Sosyoloji", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 53-87.
- Alpay, Y. (2020). "Hakikat Askıda", *Pasajlar Dergisi: Post-Truth Çağı*, (2):4, 13-16.
- Baç, M. (2020). "Hakikatin Savuşturulması, Ötelenmesi ve Geri Dönüşü Üzerine", *Pasajlar Dergisi: Post-Truth Çağı*, (2):4, 17-34.
- Campbell, T. (1981). *Seven theories of human society*. Oxford: Clarendon Press.
- Cooke, N. A. (2017). "Posttruth, truthiness, and alternative facts: Information behavior and critical information consumption for a new age." *The Library Quarterly* 87.3: 211-221.

- Cormier, H. (2000). *The truth is what works: William James, pragmatism, and the seed of death*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Corner, J. (2017). "Fake news, post-truth and media-political change." *Media, Culture & Society*, 1100-1107.
- Craib, I. (1992). *Modern Social Theory: from Habermas to Parsons*, London. Harvester-Wheatsheaf.
- Çelik, N. (2014). *Bir İş Kolunun Sosyolojik Analizi: Bankacılık ve Niğde Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi.
- Çelik, N. (2018). *Kamusal Alanda Sosyal Taklit: Sosyal Medyada Yeni Gelin Evi İmgesi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- d'Ancona, M. (2017). *"Post-truth: The new war on truth and how to fight back"*. Random House, 2017.
- Davies, W. (2016). *"The age of post-truth politics."* The New York Times 24: 2016.
- Durkheim, E. 2004. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev: Mehmet Küçük, İkinci Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ergun, D. (1973). *100 soruda sosyoloji el kitabı*, Gerçek Yayınevi, Ankara.
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi*. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, 4. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya Bir Din veya Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, çev. Semih Lim, 6. Baskı, Yapı kredi yayınları, İstanbul.
- Jameson, B. (2018). "God, post-truth", *Theology*, Volume: 121 issue: 3, page(s): 180-187.
- Jameson F. (1994). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, çev: Dumrul Sabuncuoğlu, içinde Jameson, F., Lyotard, J. F., Habermas, J., & Zekâ, N., *Postmodernizm*, Kıyı Yayınları.
- Jameson, F. (1986). "Postmodernizm Üzerine Bir Konuşma", çev: A. Doğukan, *Defter Dergisi*, (17), 10-34 .
- Kabakçı, E. (2020). *Sosyoloji Tarihi II*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kant, I. (1784). *"An answer to the question: 'What is enlightenment?'"* trans. H. B. Nispet, Penguin UK, 2013.
- Kılıçbay, M. A. (2006). *Önsöz, Deliliğin Tarihi*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, 4. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Köktürk, M. (2020). "Post-Truth ya da Mağaraya Dönüş", *Pasajlar Dergisi: Post-Truth Çağı*, (2):4, 35-55.
- Kraut, R., ve S. Skultety, eds. (2005). *Aristotle's Politics: critical essays*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Lewandowsky, S., Ullrich KH E., ve J. Cook. (2017). "Beyond misinformation: Understanding and coping with the "post-truth" era." *Journal of applied research in memory and cognition* 6.4: 353-369.

- Loseke, D. R. (2018). "Narrative and the Politics of Meaning in a "Post-Fact" World." *Social Problems* 65.1: 1-10.
- Lyotard, J.F. (2007). *Fenomenoloji çev: İsmet Birkan, Kültür Kitaplığı: 73, Ekim, Ankara.*
- Macfie, A. L. (2013). *The individual in society: Papers on Adam Smith*, Routledge.
- Marx, K. (1973). *Karl Marx on society and social change: with selections by Friedrich Engels*. Edited and with an introduction by Neil J. Smelser, University of Chicago Press.
- Mcintyre, L. (2018). *Post-truth*. The MIT Press Publications.
- Mead, H., G. (2017). *Zihin, Benlik ve Toplum*. Çev: Yeşim Erdem, Heretik Yayınları, Ankara.
- Özkalp, E. (1995). *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Parsons, T. (2015). *Toplumsal Eylemin Yapısı, Cilt I*, çev. Âdem Bölükbaşı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Berger, P. L. ve L., Thomas. (1991). *The Social Construction of Reality A Treatise in the Sociology of Knowledge*, 5. Basım, Penguin Books.
- Raptis, B. K. (2020). "Böyle Söylerdi Nietzsche: Nihilizm, Post-Truth ve Benzerleri", *Pasajlar Dergisi: Post-Truth Çağı*, (2):4, 57-71.
- Ritzer, G. (2011). *Modern Sosyoloji Kuramları*, çev: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım, Ankara.
- Rose, A. M. (1962). "A Systematic Summary of Symbolic Interaction Theory" in *Human Behavior and Social Processes: An Interactionist Approach*, 3-19, Routledge.
- Russell, C. (2017). "Second culture and second nature: Fact, post-fact, and the social construction of scientific objects." *Sociologija Mintis ir Veiksmas* 40.01: 11-25.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*, çev: Adnan Akan, Seyda Kesikoğlu, Heretik yayınları, Ankara.
- Senemoğlu, O. (2016). "Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles". *İnsan ve İnsan*, 3(10).
- Sismondo, S. (2017). "Post-truth?" *Social Studies of Science*, Volume: 47 issue: 1, page(s): 3-6.
- Smith, A. (2017). *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. Berkay Tartıcı, Liber Plus Yayınları, İstanbul.
- Sunar, L. (2012). "Weber'in İktisat Sosyolojisi: Uygarlığı Anlamanın Anahtarı Olarak İktisadi Zihniyet", *Sosyoloji Konferansları*, (45), 19-42.
- TEDx London Business School. (2017). What to trust in a "post-truth" world : Alex Edmans, Erişim Adresi: https://www.ted.com/talks/alex_edmans_what_to_trust_in_a_post_truth_world, Erişim Tarihi: 03.12.2018.
- Teubert, W. (2010). *Meaning, discourse and society*. Cambridge University Press.
- Topakkaya, A. (2008). "Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (6), 27-46.
- Turner, B. S. (2014). *Klasik Sosyoloji*, çev: İdil Çetin, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Waisbord, S. (2018). "Truth is what happens to news: On journalism, fake news, and post-truth." *Journalism studies* 19.13: 1866-1878.
- Weber, M. (2011). *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Yarınları, İstanbul.